

O GLAVNIM PROBLEMIMA HISTORIJE BOSNE I HERCEGOVINE

(Izlaganja na skupu što ga je Institut za istoriju organizirao
16. decembra 2005. godine u Sarajevu)

*

OPĆE NAPOMENE O PROBLEMIMA HISTORIJE BOSNE I HERCEGOVINE

Husnija KAMBEROVIĆ
Institut za istoriju, Sarajevo

U našoj nauci se dugo osjeća potreba za ozbiljnim dijalogom o osnovnim istraživačkim problemima i prioritetima s kojima se treba suočiti naša zajednica historičara. Zbog toga ovaj skup kao osnovni cilj ima pokušaj utvrđivanja istraživačkih prioriteta u našoj historijskoj nauci, odnosno detektiranje glavnih problema koje treba uvrstiti u istraživačke programe, prije svega u Institutu za istoriju u Sarajevu, a potom i van Instituta. Drugi cilj je da dijalogom pokušamo utvrditi koji su to metodološki pristupi za koje bi bilo najbolje da se opredijelimo, odnosno da pokušamo našu nauku usmjeriti ka novim modelima istraživanja određenih istraživačkih prioriteta. Osjeća se veliki nedostatak komparativističkog pristup u istraživanjima. Konačno, kao treći cilj ovoga dijaloga jeste da pokušamo otkriti najbolje forme organizacije historijskih istraživanja u Bosni i Hercegovini.

No, prije nego se uopće upustimo u razgovor o istraživačkim prioritetima nužno je osvrnuti se na trenutno stanje u našoj historiografiji, vodeći računa o razvoju historiografije u razdoblju od kraja Drugog svjetskog rata do danas.

Prvi pregled, koji je nastao kao sumarni referat o stanju hitoriografije u BiH u vremenu od kraja Drugog svjetskog rata do 1966. godine, priredili su dr. Esad Paša-

lić i dr. Milorad Ekmečić, a autori saopćenja su bili dr. Pašalić, Anto Babić i Desanka Kovačević-Kojić, Branislav Đurđev, Nedim Filipović, Milorad Ekmečić-Hamdija Kapidžić i Ferdo Hauptmann, te Nikola Babić. Izradu ovoga pregleda u vidu sumarnog referata potaknula je Komisija za istoriju CK SK BiH i Savjet za naučni rad SR-BiH. Premda je u pojedinim referatima bilo dosta dobrih prijedloga, na kraju se redaktori izvještaja (Pašalić i Ekmečić) uglavnom konstatirali potrebu angažiranja kadrova za istraživanja, posebno inzistirajući na tome da u naučnoj politici treba “voditi brigu ne samo o daljem unapređenju i poboljšanju historiografskog rada za nacionalnu istoriju već istovremeno pomagati rad na izučavanju pojedinih domena i problema svjetske istorije”.¹ Tako je nama ostalo da se više bavimo svjetskom historijom, nego vlastitom, mada smo, dakako, svjesni koliko je važno bosanskohercegovačku povijest promatrati u širem, svjetskom kontekstu. Kakvo je stanje danas?

Nakon toga organizirano je nekoliko skupova na kojima se analiziralo stanje u bosanskohercegovačkoj historiografiji, ali je ključni nedostatak bio u tome da se puno više govorilo o stanju historiografije, a mnogo manje o budućim zadacima sa kojima se historiografija treba uhvatiti u koštac.² Ipak, značaj svih tih skupova, uključujući i neke organizirane u inozemstvu na kojima su sudjelovali naši naučnici, doprinosili su razvoju naše nauke, koja doduše, nikada nije uspjela dostići razinu čak ni susjednih historiografija, a o širim evropskim tokovima gotovo da ne možemo niti govoriti. Nedavno je u jednom tekstu u kojemu se govorilo o stanju u našoj historiografiji zapisano: “Prije desetak godina bio sam krajnje kritičan prema rezultatima bosanske samoupravno-socijalističke historiografije, a danas mi je pusta želja da se bosanska historiografija vrati na nivo prije 1992. godine”.³ Mada se čini da ovakva ocjena ne odražava baš u svemu stanje naše historijske nauke, ipak profesionalno poštenje nalaže da se konstatira kako je naša historiografija u mnogim područjima ostala daleko iza modernih svjetskih trendova, i po izboru tema, i po metodološkim pristupima, pa i po stanju kadrova.

¹ Pregled historiografskog rada u Bosni i Hercegovini od 1945. godine do danas. Sarajevo, decembra 1966. (zahvaljujem kolegi Muhidinu Pelesiću na ustupljenom rukopisu).

² *Savjetovanje o historiografiji Bosne i Hercegovine (1945-1982)*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH, Posebna izdanja, XCII/25, 1983; *Istorijska nauka o Bosni i Hercegovini u razdoblju 1990-2000. godine*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2003; *Historiografija o Bosni i Hercegovini 1980-1998*. u: *Prilozi*, Sarajevo: Institut za istoriju, br. 29, 2000.

³ Ovako je stanje u našoj historiografiji okarakterizirao Nenad Filipović u jednom članku objavljenom u reviji *Slobodna Bosna*, br. 467, Sarajevo 27.10. 2005, str. 50.

Mi se danas pitamo da li su naši historiografski prioriteti usmjereni na srednjovjekovnu ili modernu povijest, ili se, pak, ti prioriteti ne moraju vezati za takve uobičajene istorijske periode, nego za tematske cjeline ili istraživačke modele koji omogućavaju da se prevaziđu takve podjele u historiji, koje su imale svoje opravdanje u tradicionalnoj historiografiji. Da li se danas naši istraživački problemi mogu vezati za povijest svakodnevnice, povijest mentaliteta, gender-history, ekohistoriju? Koliko mi u našoj nauci uopće primjenjujemo modele strukturalne historije, koliko uočavamo “fenomene dugog trajanja”? Da li možemo i dalje živjeti i raditi u uvjerenju kako je najvažnije istraživati teme iz nacionalne povijesti, a da gotovo zanemarujemo ključne sadržaje pojedinih nacionalnih identiteta, ali i odnose između različitih identiteta? Da li mi danas možemo zanemarivati općebosanske teme?

Na ova pitanja mi bismo trebali tražiti odgovore, ali i nuditi konkretne istraživačke teme. Ipak, prije nego otvorimo pitanje novih istraživačkih tema valjalo bi se osvrnuti na rezultate jednog poduhvata zasnovanog sredinom 80-ih godina i utvrditi koje su teme u to doba smatrane prioritetima i dokle se došlo u tim istraživanjima. Radi se o projektu nazvanom Društveni cilj XIII/2. Institut za istoriju je bio nosilac projekta, a u njegovoj realizaciji sudjelovala je gotovo cjelokupna tadašnja zajednica historičara u BiH, ali i neki istraživači iz drugih centara tadašnje Jugoslavije (Beograd, Ljubljana). Krajnji cilj ovoga projekta bio je pisanje *Historije Bosne i Hercegovine*, odnosno “rad na izradi analitičko-sintetskih djela, monografija, studija, rasprava i dr. za razdoblje istorije Bosne i Hercegovine od srednjeg vijeka do današnjih dana (...)”, što je “**jedina solidna pretpostavka za izradu istorije Bosne i Hercegovine kao cjelovitog sintetskog djela**”. U ovom projektu, u okviru dugoročnog programa (petnaestogodišnji program), planirani su “gotovo svi najvažniji zadaci istorijske nauke u Bosni i Hercegovini za jedno duže vremensko razdoblje koje prelazi i u XXI stoljeće”, dok je srednjoročni program predviđao realizaciju programa u petogodišnjem razdoblju. Predviđen je rad na 68 pojedinačnih projekata: 12 pojedinačnih projekata iz srednjeg vijeka, 16 iz osmanskog razdoblja, 4 iz historije BiH u 19. stoljeću, 7 iz austro-ugarskog razdoblja, 13 iz razdoblja između dva svjetska rata, 8 iz razdoblja Drugog svjetskog rata, te 8 iz vremena poslije Drugog svjetskog rata. Ukupno je bilo angažirano 86 istraživača, od toga 38 doktora historijskih nauka, 22 magistra, 21 asistent, 2 stručna savjetnika, 1 stručni saradnik i 1 dokumentarist. “Sistematsko i široko organizovano istraživanje naše prošlosti inicirano ovim izvedbenim projektom ostavljaće sve manje prostora za sve one kontraverze i konfrontacije u istorijskoj literaturi, publicistici i dr., koje nisu doprinosile i ne doprino-

se razvoju i unapređenju istorijske nauke, a koje su se neizbježno javljale i ostavljale brojne probleme i pitanja nedovoljno ispitana i proučena”.⁴

Bilo je planirano da od ovih 68 istraživačkih projekata, 9 projekata pređe za završetak u petogodište 1991-1995, jer neki istraživači nisu mogli započeti rad u prvom petogodišnjem razdoblju. Također je predviđano da će dio projekata koji se rade u prvom petogodištu biti završen tek u drugom petogodištu, a dio naučnika će svoje teme završiti u prvom petogodištu i odmah početi rad na drugim projektima koji će trajati i u drugom razdoblju. Osim toga, bilo je planirano i treće istraživačko razdoblje od 1996. do 2001. godine kada je trebalo uglavno završiti velika istraživanja. Danas je zanimljivo pregledati stupanj završetka planiranih projekata. Iako je u završnom izvještaju nositelja projekta konstatirano kako je koncem 1991. od 62 projekta završeno 32 (“to su, uglavnom, monografije, studije iz svih tematskih oblasti”),⁵ ipak se ni danas, petnaest godina od završetka projekta, ne može nabrojati toliko objavljenih knjiga. Danas vidimo da je najviše knjiga objavljeno iz srednjovjekovne historije. Od planiranih 12 tema iz srednjovjekovne bosanske historije do danas je završeno 7 projekata i svi su objavljeni kao posebne knjige. Međutim, od ovih 7 samo su dva završena u planiranom roku do konca 1991. godine. S druge strane, najmanje tema je završeno iz razdoblja nakon 1945. godine (svega jedna tema je završena u predviđenom roku, a na nekima se još uvijek radi). Sve to govori da rokovi za izradu, uglavnom, nisu bili dovoljno dugi. Vidjelo se to i iz povremenih izvještaja koje je Institut za istoriju dostavljao SIZ-u nauke BiH, iz kojih je uočljivo kako se pojedini istraživači žale da nisu u mogućnosti završiti projekte u planiranim rokovima.⁶ Osim toga, iz pregleda realiziranih projekata može se zaključiti kako su mlađi istraživači, čiji su projekti bili vezani za magistarske i doktorske disertacije, uglavnom istraživanja priveli kraju, dok ostali većim dijelom nisu završavali posao.

Zbog toga, ako bismo se danas vratili samo na istraživačke teme koje su kao srednjoročni ili dugoročni projekti bile određene 1986. godine u okviru društvenog cilja, onda bismo vidjeli da nam još uvijek preostaje obraditi jako puno započetih pro-

⁴ DC, Izvedbeni projekt, str. IX.

⁵ Nusret Šehić, O značaju, rezultatima i propustima u petogodišnjem radu (1986-1991) na istraživanju historije iz programa Društvenog cilja 13/2. *Prilozi* : Institut za istoriju, br. 27, 1992, str. 206.

⁶ Paradigmatičan je slučaj Milana Vasića, koji je prvobitno prijavio projekat pod naslovom Stanovništvo u Bosni i Hercegovini u tursko doba (1463-1878). Demografski, etnički i konfesionalni razvitak. Kasnije je projekat skraćen na razdoblje od 1463. do 1650. godine, ali se iz njegovog izvještaja s konca vidi da on ni krajem istraživačkog projekta nije odmakao dalje od prikupljanja i proučavanja literature.

jekata. Kao krupne teme ostaju pitanje razvoja stanovništva (demografski, etnički i konfesionalni), pitanje razvoja gradova, položaj sela i razvoj agrarnog pitanja, razvoj vjerskih institucija, te razvoj pojedinih socijalnih struktura – posebno razvoj građanske klase i izgradnja institucija građanskog društva. Kao specifične teme koje se mogu vezati za pojedina povijesna razdoblja vidimo da se od tema iz srednjovjekovne povijesti nameće nužnost obrade slijedećih tema započetih u projektu DC 13/2: Odnosi Bosne sa srpskom despotovinom; Dubrovačka trgovačka društva u Bosni; Stranci u Bosni; Djelovanje katoličke crkve i općenito pitanje vjerskih prilika u Bosni; Položaj Vlaha i tako dalje. Za osmansko razdoblje, osim općih tema vezanih za historiju sela i gradova, te razvoj stanovništva, kao nezavršene teme preostaju pitanja vezana za organizaciju osmanske vlasti do tanzimata; Osmansko vojno uređenje u Bosni; Ulema i islamske institucije u Bosni. Teme iz povijesti Bosne i Hercegovine o vremenu austrougarske uprave i Kraljevine Jugoslavije su dosta dobro obrađene, ali ostaje još da se radi o vremenu Drugog svjetskog rata. Čini se da upravo danas naša nauka ima priliku odgovoriti na brojna pitanja iz vremena Drugog svjetskog rata o kojima se u prethodnih šezdesetak godina nije dovoljno raspravljalo. Pitanje koje još ostaje otvorenim jeste problem muslimanske građanske politike u vremenu rata, tema koja je ostala neobrađena, a njezin značaj ne samo za historijsku nauku je veoma veliki.

Ipak, uočljivo je kako nam ostaje najviše tema iz vremena poslije Drugog svjetskog rata. Te teme predviđene u projektu DC 13/2 najvećim su dijelom ostale nezavršene. Tu posebno mislim na teme o razvoju političkog sistema, ali i teme iz historije privrede i problem obrazovanja, na čemu ovaj projekat nije položio ispit.

Osim ovih tema započetih, a ne završenih u okviru projekta DC 13/2, naša nauka se danas suočava sa nizom novih tema, o čemu bismo trebali razmijeniti mišljenja. Osobno smatram kako nam predstoji veće usmjerenje ka temama iz najnovije povijesti, gdje se otvara beskrajno mnogo mogućnosti. Iako moramo otvoriti i problem drugačijih pogleda na Drugi svjetski rat, uključujući i razna stradanja koja su se desila krajem i neposredno nakon rata, te problem komunističke represije, mislim da se moramo fokusirati na teme iz vremena od kraja Drugog svjetskog rata, sve do kraja posljednjih ratova na Balkanu. Pitanje nacionalnih identiteta je jedno od važnih istraživačkih tema, premda je zbog raznih manipulacija, uključujući i manipulacije u historiografiji, svako bavljenje fenomenima nacionalnih identiteta u mnogim krugovima unaprijed proskribirano. Međutim, upravo komparatistički pristup istraživanjima nacionalnih identiteta u socijalističkom i postsocijalističkom razdoblju, te isto takvo komparatističko istraživanje odnosa nacionalnih i regionalnih identiteta, postavlja se kao ključno za razumijevanje cjelokupne naše povijesti 20. stoljeća. Tu su,

naravno, i teme vezane za najnovije ratove, čime se naša historiografija još nije počela uopće baviti.

Kao pretpostavka napretka naše nauke nameće se, prije svega, kadrovska obnova i jačanje naših naučnih institucija, te njihova međusobna suradnja. Druga je pretpostavka upoznavanje sa najnovijim metodološkim pristupima u razvijenijim historiografijama u svijetu, što se može postići kako naučnim specijalizacijama na svjetskim univerzitetima, tako i prevodnjem na naš jezik najznačajnije literature sa svjetskih jezika. Kao treća pretpostavka jeste prikupljanje i publiciranje historijskih izvora.

Naravno, ključna je pretpostavka obezbjeđivanje neophodnih materijalnih preduvjeta za realizaciju predviđenih zadataka. Tu mi ne možemo puno učiniti, ali ono što možemo i moramo učiniti jeste utvrđivanje istraživačkih prioriteta, a država i druge institucije, uključujući i privredne organizacije i razne fondacije, moraju naći svoj interes kako bi osigurali sredstva za realizaciju tih istraživačkih prioriteta. ■

SMJERNICE ZA ISTRAŽIVANJE BOSANSKOG SREDNJOVJEKOVLJA

Pejo ČOŠKOVIĆ
Filozofski fakultet, Sarajevo

Bosanskohercegovačka historiografija, ili sveobuhvatnije, pa u skladu s tim i korektnije rečeno, historiografija o Bosni i Hercegovini u svom više od stotinu godina dugom razvojnom putu postigla je zapažene rezultate. Pokrenuta su brojna pitanja od kojih su na mnoga ponuđeni valjani odgovori te ih danas držimo riješenima, druga su prepoznata kao važna za bolje razumijevanje bosanskog srednjeg vijeka, ali za njihovim objašnjenjima treba još tragati, treća su aktualizirana pa je na njih tako skrenuta pozornost čime su dobila na važnosti za nova proučavanja bosanskog srednjovjekovlja. Ova zapažanja mogla bi se s punim pravom primijeniti na dosadašnje znanstveno bavljenje bosanskohercegovačkom poviješću u cjelini, a uz manje preinake vrijedila bi i za stanje istraženosti pojedinih povijesnih razdoblja. U tom pogledu valja istaknuti da su u proteklom vremenu u izboru znanstvenoistraživačkih projekata sva razdoblja bila zastupljena u brojno prihvatljivom međuodnosu koji bi temama i istraživačima sugerirao veće zanimanje za teme iz novije i suvremene povijesti u odnosu na starija razdoblja. Ipak, teško bi se u tim odnosima moglo govoriti o smišljenom favoriziranju jednog i zapostavljanju nekog drugog dijela cjelovite bosanskohercegovačke povijesti, iako bi se razumljivi razlozi mogli tražiti, pa i pronalaziti u “povećanom zanimanju” za pojedine teme o komunističkom i partizanskom pokretu.

“Povećano zanimanje” za različite teme iz novije bosanskohercegovačke povijesti ostat će kriterij po kome će se mjeriti stupanj njezine istraženosti. To ne bi bila nikakva naša bosanska posebnost, pa bi taj odnos valjalo i daje njegovati, jer na povijest današnje Bosne i Hercegovine treba gledati kao na ukupnost svih povijesnih procesa koji su na tom prostoru započinjali, trajali i završavali se. Bez poznavanja povijesti antičkog razdoblja ovih naših krajeva, teško bismo mogli prepoznati i razumjeti procese koji stoje na počecima ranog srednjeg vijeka i pronaći temelje te na kojima je izgrađena ona povijesna stvarnost koju prepoznajemo kao srednjovjeko-

vnu bosansku državu. Bez nje kao političkog okvira teško bi bilo pratiti procese koji određivali njezin politički, ekonomski, crkveni ili kulturni razvitak. U tom razdoblju su položeni najdublji korijeni naše suvremenosti, pa njih razumjeti u povijesnoj retrospektivi znači imati uzor i podlogu za procese kojih smo suvremenici. Isto vrijedi i za razdoblja koja su potom slijedila, uz napomenu da je njihova razvojna danas puno prisutnija i uočljivija na svakom koraku. Stoga ne bi bilo dobro stvarati klimu "selekcije" po kojoj bi danas jedna razdoblja bila važnija od drugih koja nam zbog nekih razloga ne bi trebala biti ni važna ni zanimljiva. Zanemarivanje u proučavanju ma kog dijela bosanskohercegovačke povijesti značilo bi nepriznavanje razvojnog kontinuiteta i gubitak identiteta. Takav odnos prema proučavanju bosanskohercegovačke prošlosti ozbiljno bi ugrozio razvoj naše historiografije koja bi time pristala biti talac motiva koji joj ne pripadaju.

Istina, s tim u vezi dodirnih točaka ima nešto što se u historiografiji ne može potpuno nijekati, a riječ je o afinitetu istraživača pa i njegovoj stručnoj osposobljenosti za neke teme. Te afinitete treba poštovati koliko to organizacija istraživačkog rada dopušta, ali stručnost valja izgrađivati na puno široj podlozi već od studijskih dana. Ne bi bilo dobro ni po istraživača ni po historiografiju, ako bi se on svojim radom "začahurio" u uzak okvir svoje prvotne teme i na njoj potrošio sav svoj radni vijek. Takav pojedinac nikad ne bi postao svestran istraživač, a historiografija u njemu ne bi dobila velikog stručnjaka i autora tematski raznovrsnih tekstova. Kao ništa bolji stil rada mogla bi se označiti "lepršavost" kojom se autor upušta u obradu različitih tema, ali pri tom nema strpljenja da im pokloni dovoljno vremena kako bi ih mogao temeljitije proučiti te potom ponuditi čvršće odgovore na ključna pitanja koja su mu se u radu nametnula.

Danas kad je bosanskohercegovačka historiografija u posebno nezavidnom položaju, koji bi se mogao prepoznati kao nesiguran međuprostor između njezina postojanja i nepostojanja, odnosno priznavanja i nepriznavanja, opasnost od "zatvaranja" u prepoznatljive teme i razdoblja od interesa nosi u sebi veliku zapreku da se izučavanje bosanskohercegovačke povijesti u cjelini vrati na put pune afirmacije kakvu je ono bilo steklo nakon Drugog svjetskog rata i uspješno je održavalo do početka devedesetih godina XX. stoljeća. Tim putem kretalo se i proučavanje bosanskog srednjeg vijeka, što je iz aspekta ovog priloga osobito važno imati na umu. Iako se ovom prigodom ne kanimo detaljnije baviti prijednim putem historiografije o bosanskoj srednjovjekovnoj državi i društvu, ipak nam se čini korektnim spomenuti kako su se, radeći na tim temama, nametnula imena povjesničara starije, srednje i mlađe generacije ponajprije u Sarajevu i Banjoj Luci, ali i izvan Bosne i Hercegovine

ne, ponajprije u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani. Rezultati tih istraživačkih napora poznati su našoj stručnoj javnosti, jer su u više navrata iscrpnije popisivani.¹

Političke promjene iz devedesetih godina XX. st. te činjenica da je iz njih Bosna i Hercegovina izašla kao samostalna država, nametnule su historiografiji u našoj zemlji nove obveze i veću odgovornost. Povijesna se znanost u Bosni i Hercegovini našla tako pred izazovom da “nesputavana” određuje smjer svog razvoja i prioritete kojima će se baviti njezini djelatnici. Bili su to zahtjevi velike stručne i moralne odgovornosti povjesničara prema sebi i zanatu kojim se profesionalno bave. Veliko polje rada i naglo narasle potrebe široko su ponudile mogućnost “unajmljivanja” djelatnika, nerijetko onih izvan struke, što nije ostalo bez posljedica. Takvi su, naime, istraživači ostavili u svojim radovima neizbrisive tragove o okolnostima u kojima su oni nastajali, pa se lako mogu prepoznati dobro plaćeni profesionalci i zalutali diletanti. Tim iskušenjima, nažalost, nisu uvijek umjeli odoljeti ni povjesničari od struke, što nam je otvoreno spočitnuo na skupu naš studen-postdiplomac Fedžad Forto, tada nazočan u ulozi novinara.

Ako smo u stanju vratiti se struci i njome se baviti po njezinim pravilima, još uvijek bismo mogli pozitivno utjecati na razvoj bosanskohercegovačke historiografije usmjeravajući rad na nedovoljno neistražena područja i neobrađene teme. Nije smisao našeg rada da se neprestano vrtimo oko poznatih i obrađivanih tema i tu i tamo ispravljamo poneki “netočni navod“, nego da širimo polje istraživanja na one teme koje još nisu stigle na red ili nisu bile stekle status prioriteta. Takvim odnosom prema istraživanju naše sveukupne prošlosti, postignuti rezultati bi u potpunosti opravdali uložena materijalna sredstva, pouzdanjem bi odgovarali znanju i naporima istraživača, a korisnicima bi pružili odgovore na njihova brojna radoznala pitanja. Ukratko, svi bi od takvog rada imali višestruke koristi.

Stoga mi se čini nesretnom i nekorisnom zamisao o potrebi “revizije historije“, jer u tom zahtjevu puno toga nije jasno. Tako na primjer nije jasno mislili se pod “historijom” na prošlu stvarnost koja je predmet povjesničarova istraživanja ili na historiografiju, odnosno na rezultate njegovog “stručnog” rada ili možda i na jedno i na drugo. Nema dvojbe da bi odgovor na svako od ovih pitanja bio različit. Kako ulogu i položaj i mogućnosti povjesničara razumijem, on nema vlast nad prošlom stvarnošću, ona je zaštićena od svih naknadnih intervencija, ona se ne može prepravljati ni poljepšavati. Ona je dostupna prošlim, sadašnjim i budućim generacijama istraživača, koji je mogu samo “pregledati” i manje ili više uspješno opisivati. Naš opis ili

¹ D. Kovačević-Kojić, *Srednji vijek*, u: Savjetovanje o istoriografiji Bosne i Hercegovine (1945-1982). ANU BiH, Posebna izdaja, knj. LXV, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 12, Sarajevo 1983, 31.

interpretacija prošlosti nju nimalo ne mijenja, ona ostaje kakva je bila otpočetak. U toj činjenici leži kriterij po kome je povijest *magistra vitae* i po kome se mjeri snaga naših objašnjenja.

Ukoliko pod "historijom" koju treba mijenjati shvatimo historiografiju, osobito noviju, nije do kraja jasno što tu treba "revidirati", tko bi to trebao obaviti i na kraju zašto bismo to morali činiti?. Metodološki gledano, ne bi bilo u redu "revidirati" stavove i zaključke povjesničara druge polovice XIX. ili prve polovice XX. st. Na njihove se pozitivne rezultate moramo oslanjati, a one u međuvremenu odbačene kao netočne, nemamo se razloga iznova vraćati. Oni više ne predstavljaju nikakav problem. On bi mogao nastupiti tek kad su u pitanju još djelatni povjesničari i njihovi radovi, jer jedino oni sad puno više znaju nego kad su se počeli baviti tim poslom.

U ovom trenutku pred nama je velika obveza da odredimo prioritete i dobro isplaniramo teme koje bi valjalo početi istraživati te da se okrenemo poslu umjesto da trošimo snage na obračune i dokazivanja što je tko napisao i tvrdio te je li baš svaki kamen na svom mjestu. Razmišljajući pozitivno o našem zanatu i struci kojom se bavimo, smisao našeg djelovanja ne bi smio počivati na trošenju energije i znanja na "popravljanje" onoga što su postigle generacije prije nas, pa i mi sami u svom dosadašnjem radu, nego bi sve raspoložive snage trebalo usmjeriti na one teme i pitanja koja se još nije stiglo znanstveno uraditi. Takav pristup imao bi praktični smisao u činjenici da bi se tako smanjivao prostor neistraženosti bosanskog srednjovjekovlja, a historiografija bi se obogatila novim radovima.

Odabirom prioriteta tema u stvari na pragu odgovornog osmišljavanja budućeg rada na polju proučavanja bosanskohercegovačke povijesti u cjelini i pojedinačno, po pojedinim razdobljima, dakle i njezina srednjovjekovlja. Proučavanje tog dijela prošlosti srednjovjekovne bosanske države i društva moralo bi se istodobno razvijati u dva međusobno tijesno povezana, ali ipak dovoljno različita smjera. Jedno od važnih područja angažiranja današnje bosanskohercegovačke historiografije morao bi ostati rad na pronalaženju neobjavljene izvorne građe. Tu obvezu nijedan istraživač ne može zaobići u svom poslu, pa je prikupljanje tih izvora ionako prisutno u heurističkoj fazi svakog znanstvenoistraživačkog rada. Odatle nije više daleko do osmišljavanja da ta prikupljena građa, s onom koju su prikupili drugi istraživači, bude publicirana kako bi postala dostupnom što većem broju mogućih korisnika. Taj posao bosanskohercegovačka historiografija, prije svega ona koja se bavi proučavanjem srednjovjekovne povijesti nije ozbiljnije ni započela, a razlog tom kašnjenju valja potražiti u činjenici da su se istraživači za svoje potrebe služili postojećim zbirkama dokumenata objavljenih izvan Bosne i Hercegovine, u sredinama u kojima je važnost tog posla davno prepoznata.

Danas se u vezi s tim može razmišljati u okviru dva moguća pristupa. Prvi bi pristup bio nešto lakši i jasniji, a odnosio bi se na prikupljanje izvorne građe koja je već objavljivana u brojnim zbornicima do kojih i profesionalci danas sve teže mogu doći. Ta činjenica, uz brzinu kojom bi se zbornici takve građe mogli prirediti, jak su argument za njezino ponovno izdanje, kojemu bi velika prednost bila u dostupnosti te kritičkoj i modernoj obradi. Drugi pristup odnosio bi se na rad s neobjavljenom građom. Taj angažman za stručnjake bio bi mnogo opravdaniji i korisniji, ali je izvedbeno zahtjevniji, jer bi se od priređivača zahtijevalo dobro poznavanje pomoćnih povijesnih znanosti, napose paleografije, kritike izvora te jezika kojima su dokumenti pisani. Taj bi posao iziskivao velika materijalna sredstva, koja se po pravilu teško nalaze. Smišljeno planirani rad na objavljivanju izvora poslije bi se višestruko vratilo tako što bi se olakšalo korištenje publicirane građe, smanjilo vrijeme da se do nje dođe, smanjila bi se potreba za putovanjima generacijama povjesničara koji dolaze. Ukoliko bi se ovaj posao široko zasnovao, moglo bi se razmišljati o različitim kriterijima po kojima bi se razvrstavala građa po pojedinim zbornicima, npr. po mjestu postanka, karakteru, namjeni, jeziku i dr. U svakom slučaju, to je važan zadatak naše historiografije u ovom trenutku i ne bi ga se smjelo ignorirati.

U drugoj polovici XX. st. povjesničari bosanskog srednjovjekovlja osjetno usmjerili su svoje zanimanje prema problemima iz privredne i društvene povijesti. Ta istraživanja dala su dobre rezultate, koji se – istina – mogu dopunjavati, ali i danas predstavljaju bolje istraženo i objašnjeno područje bosanske prošlosti. Pa i velika tema bosanskog srednjeg vijeka, Crkva bosanska, imala je svojih istraživača. U vezi s njom valjalo bi upozoriti da je došlo do određenog zaokreta unatrag, što je dijelom uslijedilo kao posljedica uključivanja većeg broja istraživača u kojih je želja za “novim rješenjima” išla znatno ispred strpljenja da temu doista kritički istražuju. Povijest drugih dviju kršćanskih crkava u srednjovjekovnoj Bosni nije pobuđivala ni približno zanimanje istraživača, iako je i o njima napisano više znanstvenih i prigodnih radova.

Slična bi se zapažanja mogla iznositi i u pogledu stanja istraženosti drugih tematskih područja u kojima bi se evidentirala dobro istražena, slabo istražena i potpuno neistražena pitanja i problemi bosanskog srednjeg vijeka, ali to već ne bi bila glavna zamisao ovoga rada. Naime, ovdje nije riječ o retrospektivi nego perspektivi. Stoga bi ovom prilikom trebalo odrediti teme i područja istraživanja koja bi imala prednost s obzirom na kadrovsko stanje u nas. Imajući to na umu, bilo bi neophodno voditi računa o složenijim temama koje bi mogli raditi povjesničari s određenim iskustvom i reputacijom te o onima koje bi se radile u okviru programa stručnog obrazovanja, u okviru magistarskih i doktorskih radnji. Prva skupina tema određena je zanimanjem pojedinog istraživača, dok je druga podložna planiranju i usmjera-

vanju budućih istraživača. Prve su kompleksnije, zahtjevnije i po trajanju izrade duže, uglavnom petogodišnje, a rezultirale bi monografskom obradom izabrane teme. Druge su skromnije, manje, prikladne za svladavanje metodologije rada, početničkih istraživačkih problema, ovladavanjem pomoćnih disciplina i sveukupnog znanja kojim se povjesničar služi u svom eruditskom radu.

U prvom petogodišnjem razdoblju, pa dobrim dijelom i u drugom, pri izboru tema prevladavale bi one za čiju izradu bi bila neophodna mikro istraživanja. Takve teme mogle bi se naći u velikim procesima poput migracija, svakodnevice, društvene strukture, kulturnih prilika, pismenosti, historijske geografije i dr. Teme prikladne za magistarske i doktorske radnje mogle bi biti usmjerene na proučavanje lokalne povijesti pojedinih područja srednjovjekovne bosanske države. Istina, neke od tih tema su nedavno iznova obrađivane, poput Donjih Kraja i Humske zemlje, ali izvan bosanskohercegovačke historiografije. Pojava takvih radova može biti i vrlo korisna i vrlo poticajna, po cijenu očitih razlika u interpretaciji faktografskih činjenica. I razlike mogu biti historiografska, ne nužno i povijesna, istina. Za istraživače to stanje ne predstavlja veliki problem, jer su u razlike utkana polazišta i pristupi dotičnog istraživača problematici kojom se bavi. Na to stanje moramo se navikavati, pa će nam manje strašna izgledati primjedba i činjenica da su vodeći ljudi koji se bave bosanskohercegovačkom poviješću sa strane.

Tek kad se u barem dva petogodišnja ciklusa obrade važnije teme i prouče pitanja iz lokalne povijesti i historijske geografije, moći će se s više optimizma razmišljati o ideji izrade cjelovite povijesti Bosne i Hercegovine. Bez prethodne studiozne obrade važnijih pitanja sveukupne bosanskohercegovačke povijesti teško bi se mogao realizirati davno već zamišljeni projekt Povijesti Bosne i Hercegovine. Uložene napore treba cijeniti i od njih polaziti u budućem radu, ali novim je naporima neophodno krenuti dalje u obradu onih pitanja koja su do danas ostala po strani. U protivnom ni ova generacija povjesničara neće ispuniti svoju obvezu. Njezin propust bit će veći, jer dio prigovora koji se kao opravdanje mogu čuti, danas više ne vrijedi. Istina, stanje u kome se danas nalazi bosanskohercegovačka historiografija opterećeno je novim i drukčijim problemima. Njih povjesničari također moraju postupno rješavati kako im ne bi usporavali ili čak potpuno blokirali rad. ■

OSNOVNI PROBLEMI HISTORIJE BOSNE I HERCEGOVINE OSMANSKOG PERIODA

Enes PELIDIJA
Filozofski fakultet, Sarajevo

U milenijskom postojanju Bosne skoro pet stoljeća se odnosi na njen osmanski period. Jedna od činjenica oko koje se svi bosanskohercegovački historičari / povjesničari slažu je da je to vrijeme od pada srednjovjekovne Bosanske kraljevine 1463. do Berlinskog kongresa 1878. godine, tj. punih 415 godina. Isto tako, za osmanski period se indirektno veže i vrijeme od prvog upada osmanskih akindžija na tlo srednjovjekovne bosanske države 1386. godine i koje do propasti Kraljevine sa kraćim ili dužim vremenskim intervalima traje u narednih 77 godina. Ovome se može dodati i 30 godina od Berlinskog kongresa (1878) do austro-ugarske aneksije Bosne i Hercegovine (1908), kada je formalno - pravno ovaj prostor slovio i dalje kao sastavni dio Osmanskog carstva. Na osnovu navedenog može se kazati da je osmanski period što direktno, a što posredno, trajao ukupno 522 godine.

To je i razlog da su se vremenom osmanske vladavine u Bosni u proteklom periodu bavili najistaknutiji orijentalisti, historičari i znanstvenici drugih disciplina. Uostalom, o tome nam govori bogata i raznovrsna stručna literatura. Brojne studije, radove i priloge o tome pisali su znanstvenici sa ovog tla, među kojima su Salih Sidki Hadžihuseinović- Muvekkit, Safvet-beg Bašagić, Ćiro Truhelka, Vladimir Prelog, Sejfudin Kemura, Vladimir Ćorović, Hamdija Kreševljaković, Vladislav Skarić, Nedim Filipović, Branislav Đurđev, Hamid Hadžibegić, Hazim Šabanović, Adem Handžić, Milan Vasić, Ešref Kovačević, Fehim Dž. Spaho, Avdo Sućeska, Muhamed Filipović, Ahmed S. Aličić, Galib Šljivo, Fehim Nametak, Amir Ljubović, Mustafa Imamovića, Behija Zlatar, Medžida Selmanović, Hatidža Čar-Drnda, Aladin Husić, Ramiza Smajić i drugi. Ti radovi su pomogli da se i šira, a ne samo znanstvena javnost, upozna dobrim dijelom o prošlosti osmanskog perioda Bosne i Hercegovine. O starijoj generaciji ovih znanstvenika i na njihove radove, te znanstvene rezultate do ko-

jih su došli, vrlo pregledno je pisao akademik Avdo Sućeska.¹ Takođe su o novim radovima ovih i drugih znanstvenika koji su pisali o osmanskom periodu u zadnjim decenijama XX stoljeća podneseni referati na međunarodnom skupu u Sarajevu 4. i 5. 11. 1999. godine, a u povodu četrdesetogodišnjice postojanja i rada Instituta za istoriju u Sarajevu.²

I dok su starije generacije znanstvenika, uglavnom, pisale o Bosanskom ejaletu na osnovu izvora orijentalne osmanske provenijencije, u zadnje vrijeme uz sasvim opravdanu i nezaobilaznu bogatu osmansku građu sve više se koriste izvori zapadne provenijencije koji su pisani na latinskom, talijanskom, njemačkom i drugim jezicima. Ovi izvori su, uglavnom, pohranjeni u arhivima Dubrovnika, Zadra, Zagreba, Beograda, Beča, Venecije, Rima i drugih mjesta koja su imala kontakte sa ovim prostorom. Oni obogaćuju mnoga naša dosadašnja saznanja. Istovremeno su neke ranije teze, koje su dugo vremena nekritički prihvaćane, kao i terminologija, podvrgnute stručno – znanstvenoj provjeri. To je dovelo do izvjesnih korigiranja dosadašnjeg pisanja. Tako, naprimjer, više se u ozbiljnim znanstvenim krugovima ne postavlja pitanje kakav je bio položaj Bosne, odnosno Bosanskog ejaleta kao pokrajine u sastavu Osmanskog carstva. Ranije, ne rijetko idealizirana ili vulgarizirana slika o tome, ustupila je mjesto realnijem pristupu. Ova pogranična osmanska pokrajina imala je onakav tretman kako je u datom momentu odgovaralo sultanu i Visokoj Porti. Niti je bila u nešto naglašeno povlaštenom, ali isto tako ni u zapuštenom i proganjanom položaju. To su novi momenti koji uz izuzetno korisne studije i radove većine ranijih osmanista daju preciznije odgovore na mnoga brojna pitanja za koja se ranije mislilo da su znanstveno apsolvirana. Isto tako je napušten znanstveno neodrživ naziv “*Tursko carstvo*“, “*turski period*” i slično, te svi bez izuzetka ne samo u Bosni i Hercegovini, kao i u najvećem dijelu ex - jugoslovenskog prostora pišu o “*Osmanskom carstvu*“, “*osmanskom periodu*“, “*ejaletu*“, “*devširmi*” i drugim nepreciznim terminima kako je uobičajeno u znanstvenim krugovima.

I pored brojnih napisanih i publikovanih knjiga o administrativno – upravnoj podjeli prostora današnje Bosne i Hercegovine u osmanskom periodu, njenoj političkoj,

¹ Avdo Sućeska, *Osnovni rezultati poslijeratne bosanskohercegovačke istoriografije o osmansko – turskom periodu i njeni dalji rezultati*, Savjetovanje o istoriografiji Bosne i Hercegovine (1945-1982), ANU B i H, Posebna izdanja, knj. LXV, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 12, Sarajevo 1983, 37 – 53.

² Enes Pelidija, *Osnovni rezultati bosanskohercegovačke historiografije osmanskog perioda (od 1463. do kraja XVIII stoljeća) u posljednje dvije decenije XX stoljeća*, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu, 29, Sarajevo 2000. godine, 89–110; Ahmed Aličić, *Historiografska literatura koja se odnosi na historiju Bosne i Hercegovine u 19. stoljeću*, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu, 29, Sarajevo 2000. godine, 111 – 116.

vajnoj, privrednoj i kulturnoj prošlosti, pred mlađe generacije osmanista, historičara, znanstvenika uopće, postavljaju se još mnoga pitanja na koja znanost čeka odgovore. Po mom mišljenju, u ovom trenutku to je do sada nedovoljna izučenost prostora Bosanske krajine - teritorije koja je bila u sastavu kliškog i bihačkog sandžaka, zatim prostora koji su više stoljeća pripadali novopazarskom, a koji su od XV do XIX stoljeća bili u sastavu bosanskog i hercegovačkog sandžaka, o Bosni XVII stoljeća, mnogim mjestima i pojedincima koji zaslužuju da se o njima više zna, a do sada se samo fragmentarno, pa i pogrešno pisalo. Izuzetnu pažnju treba još više posvetiti privrednoj i kulturnoj prošlosti, kao i obrazovno – znanstvenom radu ljudi iz ovog perioda. Još mnoga bosanskohercegovačka mjesta, koja su kao urbane sredine nastale u osmanjskom periodu, do sada su znanstveno ostala neizučena itd. Jedno od centralnih pitanja je dalje izučavanje stanovništva i migraciona kretanja. Iako je o tome održan i međunarodni skup, ipak je te 1989. godine samo djelimično dat odgovor na mnoga pitanja vezana za migracije osmanske Bosne.³

O svemu navedenom mlađe generacije pišu u svojim magistarskim radovima, doktorskim disertacijama, te referatima i radovima u stručnim časopisima, obogaćujući time naša dosadašnja znanja.

Jedan od većih problema koji se odnosi na historiografiju u Bosni i Hercegovini predstavlja brza smjena generacija. Naime, za kratko vrijeme iz ove sredine otišli su, što zbog starosti ili bolesti, znanstvenici koji su najviše doprinijeli da Sarajevo i Bosna i Hercegovina, kada je riječ o osmanjskom periodu, bude ispred drugih sredina ex - Jugoslavije. Većina navedenih osmanista bila je prisutna na svim značajnijim međunarodnim znanstvenim skupovima. I sami su ih organizirali. Podnesene referate štampali su u posebnim zbornicima.

Časopis Orijentalnog instituta uz Sarajeva *Prilozi za orijentalnu filologiju* svojevremeno je bio uvršten u 30 referencijalnih časopisa ove vrste u svijetu, a stariji brojevi časopisa *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine* su, uglavnom, objavljivali teme iz perioda osmanske Bosne. Mnoga izuzetno važna i znanstveno obrađena pitanja od strane najuglednijih osmanista su u vidu članaka napisana i štampana u ovim časopisima. Njima su se u zadnjim decenijama XX stoljeća pridružili i časopisi *Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu*, *Istorijski zbornik* iz Banja Luke i *Hercegovina – časopis za kulturno i istorijsko naslijeđe* iz Mostara. I u drugim sredinama su se pojavili lokalni časopisi u kojima su štampani i historijski radovi osmanskog perioda toga kraja. Isto tako je u to vrijeme objavljeno i više studija koje se odnose na osmanski period Bosne i Hercegovine. Sve je izgledalo da će u narednom periodu na ovom polju biti još uspješnije i za znanstveni rad i publikovanje radova još bolje.

³ *Migracije i Bosna i Hercegovina*, Sarajevo: Institut za istoriju, 1990, 1 - 671

No, sva dešavanja i rat imali su velike negativne posljedice. Paljenjem zgrade Orijentalnog instituta u Sarajevu, u plamenu je nestalo na stotine originalnih dokumenata osmanske orijentalne provenijencije i drugih originalnih dokumenata i kopija koje su decenijama prikupljane i sa ljubavlju čuvane i korištene za rad od svih zaposlenih u ovoj instituciji, kao i bogata stručna literatura sa 20 000 knjiga.⁴ Slično je bilo i sa Nacionalnom i univerzitetskom bibliotekom iz Sarajeva. Dio arhivske građe je stradao i u drugim ratom zahvaćenim sredinama.

Ipak, u proteklom periodu od 1996. godine je dio izgubljenog u izvjesnoj mjeri nadoknađeno. Posebno je za ovu sredinu važno što je iz Ciriha gdje je radio *Bošnjački institut – zaklada Adil – bega Zulfikarpašića* izuzetno bogata i raznovrsna arhivska građa i stručna literatura prenijeta u prostorije ove *Zaklade* u Sarajevu. To je jedan od izuzetno važnih i značajnijih događaja koji obogaćuje ovu zemlju, a za znanstvenike koji se bave osmanskim Bosnom obogatiti njihova saznanja. To je jedna od rijetko značajnih i važnih pozitivnih pojava u posljednjih 15 godina.

Kada je riječ o stavu države i predstavnika vlasti na svim nivoima može se konstatovati da ona nije ni približno zadovoljavajuća. Nije samo dovoljno odobriti zaposlenje nekog mlađeg i talentovanijeg historičara. Potrebno mu je omogućiti što više arhivskih istraživanja u domaćim i stranim arhivima, odlaske sa referatima na međunarodne skupove i slično. Tako se radi u svijetu, a tako su to radile i naše starije generacije. Isto tako se za određene projekte iz osmanskog perioda Bosne i Hercegovine u pravilu kandidati koji konkurišu u državnim institucijama i udruženjima bez ikakvog objašnjenja odbijaju. Oni uporniji koji i pored svih izazova i poteškoća završe svoje teme i pripreme ih za publikovanje, ponovo nailaze na teškoće. Predstavnici državnih institucija ih najčešće ne sufinansiraju, iako konkursima ispunjavaju uslove, a sami izdavači su za ovu vrstu knjiga manje zainteresirani zbog njihovog malog tiraža i slabog profita. Pa ipak, historičari su uspjeli da održe jedan broj časopisa koji redovno izlaze: *Prilozi za orijentalnu filologiju*, *Prilozi Instituta za istoriju, Hercegovina – časopis za istorijsko i kulturno nasljeđe*, a u Tuzli se čak štampa i novi historijski časopis *Saznanja – časopis za historiju*. Ovih dana se na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu ponovo radi na oživljavanju *Godišnjaka Društva istoričara*. Sve te pozitivne aktivnosti su rezultat entuzijazma, rada i truda pojedinaca i znanstvenika u institucijama gdje su zaposleni.

Uporedo sa ovim na postdiplomskom studiju Odsjeka za historiju na Filozofskom fakultetu u Sarajevu i Tuzli više postdiplomaca je napisalo i uspješno odbranilo magistarske radove, a u Sarajevu i doktorske disertacije. To je nova generacija koja uz pomoć i podršku starijih kolega stasava u svom znanstvenom radu i razvoju. Iako bez

⁴ 17. 05. 1992. godine.

veće i konkretnije materijalne pomoći šire društvene zajednice, sadašnji znanstvenici koji se bave osmanskim Bosnom obećavaju da će vratiti ono mjesto i ulogu koju je ova sredina imala prije izvjesnog vremena.

Da bi to uspjeli, pored rada i prevazilaženja brojnih poteškoća potrebno je permanentno ukazivati ne samo znanstvenoj, nego i široj javnosti, da historičarima koji se bave osmanskim periodom Bosne i Hercegovine, kao i njihovim kolegama iz drugih perioda od antike do savremene historije, treba pružiti pomoć i adekvatna materijalna sredstva koja su neophodna za svaku, pa i ovu vrstu posla i rada. Isto tako, na ovo trebaju ukazivati i naše kolege koji su članovi ANUBiH i drugih poznatih domaćih i inozemnih institucija. I na kraju, kao i svaki posao i ovaj treba da se radi organizirano i znanstveno utemeljeno bez ikakve ideologizacije i politikanstva sa jednim ciljem - da se piše istinito.■

GLAVNI PROBLEMI HISTORIJE BOSNE I HERCEGOVINE U XIX STOLJEĆU 1789-1878.

Galib ŠLJIVO
Filozofski fakultet, Tuzla

Istraživački rad za historiju Bosne i Hercegovine u XIX stoljeću, ovdje u prvom redu ukazujem na razdoblje od 1789-1878. godine, nije okončan. Noviji događaji krajem XX stoljeća (prije svih, *Rat za podjelu Bosne i Hercegovine 1992-1995*) koji su Bosnu i Hercegovinu ubacili u vrtlog zbivanja na Balkanu, izazvali su opću znatiželju za ovu zemlju pored ostalog, i za njenu historiju od najstarijih vremena do danas, a posebno za historiju u XIX stoljeću. Ispunjavajući ovu radoznalost ljudi od struke i prosječno obrazovanog stanovništva za historiju Bosne i Hercegovine, u poslijeratnom periodu, za kratko vrijeme, objavljeno je više historiografskih djela. Većina njih nisu rezultat temeljitih istraživanja arhivske građe, te imaju više pseudohistorijski i amaterski karakter, sa puno nepotrebnih uopštavanja i duhovitih nagađanja ili ponavljanja poznatih historijskih podataka, nego ozbiljnih naučnih radova.

I pored toga što je upravo posljednjih godina objavljeno više monografija iz historije Bosne i Hercegovine, ipak su i u njima historijski odsjeci nejednako obrađeni. Svakako je to posljedica toga što pojedine epohe nisu podjednako istražene, ili, pak, i zbog toga što objavljena djela nisu bila na provjeri naučne javnosti, prije svih stručne kritike. Nema sumnje u to da se ovo odnosi i na XIX stoljeće, posebno za vrijeme posljednjih sto godina osmanske uprave, iako je upravo za to razdoblje historije Bosne i Hercegovine više istraživača objavilo rezultate svojih istraživanja.

Savremeni historičar da bi istražio zbivanja u ovom vijeku mora savladati veliko vremensko razdoblje da bi se približio ličnostima i razumio događaje u kojima su učestvovali, te razriješio njihovu ulogu u njima. Osim toga, da bi bio pouzdan, mora istražiti mnogo historijskih izvora pisanih najmanje na domaćem jeziku i mnogo više na turskom, njemačkom, talijanskom, francuskom, engleskom, latinskom i ruskom jeziku, razasutih u mnogim arhivima u zemlji i inostranstvu. Nama se čini da je upravo zbog toga izučavanje historije ovog perioda još uvijek nedovoljno istraženo, a i ono što je istraženo nije postalo svojina obrazovanog čovjeka, pa čak ni prosječnog

znalca historije, a kamoli da je pretočeno u normativne školske udžbenike ili ušlo u opće sinteze ili enciklopedije. Usudićemo se spomenuti samo neke od pravaca koji bi mogli biti predmet daljeg proučavanja jer su uočljive praznine u zajedničkom znanju koje se mogu popuniti samo narednim istraživanjima.

Prvo, do sada je izostala općeprihvatljiva periodizacija historije Bosne i Hercegovine u posljednjih sto godina osmanske uprave. Mi smo se osmjelili da to učinimo i to tako što smo u historiji Bosne i Hercegovine izdvojili ove cjeline:

1.) od 1788. do 1812. godine;	5.) od 1854. do 1860. godine;
2.) od 1813. do 1826. godine;	6.) od 1861. do 1869. godine;
3.) od 1827. do 1848. godine;	7.) od 1869. do 1875. godine;
4.) od 1849. do 1853. godine;	8.) od 1875. do 1878. godine.

Svaki od ovih perioda zaista ima svoje specifičnosti iako bi se i u okviru ovih razdoblja trebala i mogla izvršiti periodizacija, kao, naprimjer, u razdoblju 1827-1849.: ukidanje janjičara 1827.; pokret Huseinbega Gradašćevića 1831-1832.; odjek reformi od 1834.; pokret Ali-paše Fidahića 1837.; Glodina buna 1840.; pokreti u Bosanskoj krajini 1843-1849. i pokušaj reformi poreskog sistema 1847-1848. godine.

Drugo, historičari prate učestalost nemira u Bosni i Hercegovini skoro u cijelom razdoblju od 1789.-1878. godine. Svi historijski izvori ukazuju na to da su u prvoj polovini XIX stoljeća ovi nemiri bili istupi srednjeg socijalnog sloja stanovništva islamske vjeroispovijesti; u drugoj, bune agrarne prirode pravoslavnog i muslimanskog seljaštva. Ostali su neizučeni njihovi uzroci, ukoliko se ovi uzroci, kao što se dosad činilo, ne poistovjete sa nemirima protiv sprovođenja reformi u Osmanskom carstvu ili borbom za oslobođenjem od osmanske uprave, što smatramo nedovoljnim, pa i površnim, upravo zbog stiješnjenosti vidika koji su često naličje profesionalnog bavljenja jednom historijskom pojavom. Zbog toga što se historija, i u cjelini i u pojedinostima, mora znati u njenoj sveukupnosti da bi se imalo smjelosti ući u prikaz bilo koje njene pojedinosti posebno kad je riječ o učestalim događajima, dalja istraživanja su neminovna, u Bosni i Hercegovini posebno za XIX stoljeće.

Treće, kod onih nemira u kojima je učestvovalo samo muslimansko stanovništvo, na primjer u prvoj polovini XIX stoljeća, uočava se njihov lokalni karakter i pri tom se izdvaja učestala nepovezanost na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine. Često su bune zametane u Bosanskoj krajini, ili u Hercegovini ili u srednjoj Bosni, pa i Sarajevu, ali i u Posavini, tu su počele, tu i prestale, a da nisu imale odjeka u drugim krajevima. Ta pojava, koja se može pratiti i u drugim razdobljima, može uvrstiti u pojave *dugog trajanja*, presudno je uticala na uspjeh ustanika. Nema sumnje u to da je osmanskoj upravi bilo lakše savladavati pojedinačne centre nemira, nego, u isto vrijeme, na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine. Tu pojavu su istraživači uo-

čili, ali je još nisu istražili pa bi trebalo nastaviti istraživanje u tom pravcu zbog nje-
ne učestalosti u historijskim zbivanjima.

Četvrto, u posljednjih sto godina osmanske uprave u Bosni i Hercegovini vrlo često je primjenjivana kaznena mjera izгона vođa nemira iz Bosne i Hercegovine kao nepoćudnih podanika, a kad je u pitanju Bosna i Hercegovina, onda, uglavnom, uglednih ljudi koji su mogli biti vođe u presudnim zbivanjima. Na Uzvišenoj Porti je dosta kasno uočeno, prvi put u vrijeme valije Osman-paše Sulejmanpašića, kako se tom mjerom slabi odbrana Bosanskog ejaleta. Koliko je to uticalo na pružanje otpora stranim zavojevačima, pa i okupaciji Bosne i Hercegovine, je pitanje koje bi trebalo podrobnije ispitati.

Peto, historičar se susreće i sa nedovoljno razgraničenim zajedničkim nazivom za stanovništvo Bosne i Hercegovine. U historijskim izvorima stanovništvo Bosne u XIX stoljeću se najčešće naziva Bošnjaci bilo da su islamske, katoličke ili pravoslavne vjere, rjeđe *turci* za muslimane, a od druge polovine XIX stoljeća sve više Hrvati za katolike odnosno Srbi za pravoslavne. Od sredine XIX stoljeća, ejaletske vlasti su i službeno zabranile da se pravoslavno stanovništvo naziva Srbima odnosno katoličko Hrvatima, kao što je to, koliko je nama poznato, prvi put učinio Čamil-paša 1853. godine. Da se opredjeljuju kao Hrvati, katolike su na to poticali iz Austrije odnosno Hrvatske, pravoslavne, pak, iz Srbije. Ipak, ta zabrana nije sprovedena, a onda je ime Bošnjak prevladao za muslimane. Produženo poistovjećivanje bosanskih muslimana sa *turcima* je jedan od događaja *dugog trajanja* i to bi moglo imati, i ima, druge tendencije u vrijeme kada se naruši mir u Bosni i Hercegovini u kojem su izražene teritorijalne pretenzije, što u XIX stoljeću nije bio rijedak slučaj. S tim u vezi mnogi planovi o cijepanju, odnosno podjeli Bosne i Hercegovine, su toliko učestali da ih nisu mogli zaobići ni historičari susjednih država, a historičari Bosne i Hercegovine su ih samo naznačili, ali ne i pomno istražili. Da li zbog toga što bi njihovim proučavanjem kao historičari prestali da budu znalci historije koji samo kazuju podatke u priči o prošlosti, i postaju filozofi historije to jest mislioci koji razmišljaju o stvarima i iz prošlih zbivanja izvlače pouku za vrijeme koje dolazi, nismo pronikli u to, ali da ih treba istraživati u to smo uvjereni.

Šesto, nije teško uočiti da nedostaje dublje poznavanje historijskih ličnosti koje su imale uticaj na zbivanja u jednom mjestu, zavičaju ili u Bosni i Hercegovini. Kad je riječ o Bošnjacima, do sada nije napisana monografija o Sulejman-paši Skopljaku, o Huseinbegu Gradaševiću, o Ali-paši Rizvanbegoviću, o Mahmud-paši Tuzli, o Ali-paši Fidahiću, o Hasanagi Bešireviću Pećkom, Fadil-paši Šerifoviću, o Ali-paši Fidajiću i drugima. O njima nemamo ni historijskog romana. Ono što se o njima najčešće zna skoro uvijek je preuzeto iz historijskih izvora susjednih zemalja, ponajviše iz novina, koje o njima svjedoče neprovjerenim podacima s ciljem izazivanja odbojnosti i prema ličnosti i prema osmanskoj vlasti koju su zastupali. Često su te

vijesti bile toliko izokrenute da su ih morali demantirati čak i strani konzuli koji su izbliza pratili događaje i bili mnogo bolje upoznati sa ličnostima i prilikama u Bosni i Hercegovini, i uopće, o svemu što se događalo, od dopisnika novina koji su o tome izvještavali. Ova konstatacija se posebno odnosi na Hasanagu Beširevića Pećkog, Huseinbega Gradašćevića ili Osmanbega Tuzlića sina Mahmud-paše Tuzle, te Ali-paše Rizvanbegovića. Oni su bili nosioci staleškog uređenja Bosanskog vilajeta. Progonom iz Bosne ili onemogućavanjem učestvovanja u vlasti, bilo lokalnoj ili vilajetskoj, onemogućeni su da odigraju ulogu nosioca progressa. Slabljenjem staleškog uređenja, stanovnici Vilajeta Bosna, ostali su ne samo bez gornjih slojeva i boljih pojedinaca, nego i bez one vertikale koja bi narod u cjelini upravljala u pravcu uspona. Izostale su historijske sinteze o stalnom smanjivanju plemićkih porodica i uglednih pojedinaca zbog stradanja u učestalim ratovima, bilo u osmanskoj vojsci na svjetskim ratištima ili ugušivanjima buna u susjednim krajevima, a onda i prejakim kažnjavanjima Derendeli Ali-paše, Dželal-paše, Abdurahim-paše i Omer-paše. Bilo je previše smaknuća za jedno historijsko razdoblje. Da li je Uzvišena Porta njihov gubitak mogla nadoknaditi popunjavanjem visokih ili nižih činovnika na skoro sve upravne, sudske i vojne položaje u Bosni i Hercegovini ljudima iz drugih dijelova Carstva, nije istraženo. Spoljni znak te prakse bio je općenito prihvaćen, a stanovnici Bosne bilo da su muslimani, pravoslavni ili katolici nisu podnosili te strane činovnike. Iz dosadašnjih istraživanja proizlazi kako progonom domaćih uglednih ljudi prilike u Ejaletu Bosna nisu vidljivo smirene, niti su reforme uspješnije sprovedene. Istraživanjem ove pojave otklonili bi se ili potvrdili, uvriježeni sudovi o tome da su oni bili kočnica naprednih reformi koje je propisivala centralna osmanska vlada.

Sedmo, međe Bosne i Hercegovine u ovom vijeku nisu sporne, bar one koje čine granicu između Osmanskog i Habsburškog carstva. Ovi granični sporovi, osim izlaza Bosne i Hercegovine na Jadransko more, samo su uzgredno spominjani u sintezama. Ipak, na pojedinim mjestima ove dvije države su se sporile i tom prilikom se u više navrata zavirivalo u međudržavne ugovore, pregledane su skice i planovi koji su na osnovu tih ugovora sačinjeni, ponovo su tumačeni zapisnici komisija za razgraničenje i pozivani na svjedočenje stanovnici spornih područja i slično. Posebno se to događalo oko izlaza Bosne i Hercegovine na Jadran, odnosno Neuma i Sutornine, ali i na bosansko-ličkoj granici, te razgraničenju na Savi kod Bosanskog Novog, onda pitanje ada kod Bosanskog Novog, ali i na Drini zbog mijenjanja korita ove rijeke i posebno spor oko Malog Zvornika i Sahara, koji su bili u sastavu Zvorničkog sandžaka, a nalazili su se na desnoj obali Drine. Svi ovi granični sporovi nisu bili na gusto naseljenim područjima, niti je bilo riječ o posebno plodnom teritoriju, a nije ni veliko zemljište, u pitanju su strateški položaji ovih područja. S tim u vezi svakako je i žestoko protivljenje Bosanaca svakoj promjeni granica na štetu njihove domovine. Ovaj patriotizam Bosanaca skoro se stidljivo prikazuje, često kao borba za obranu

islamske vjere, osmanske države i slično. Tek u drugoj polovini XIX stoljeća konzuli stranih zemalja uočavaju ovu pojavu i ističu da će svaki napad na Bosnu i Hercegovinu naići na otpor Bošnjaka pošto je kod njih ukorijen patriotizam iznad svega. Naredna istraživanja, ne samo historičara, sigurno bi odgovorila sa više sigurnosti nego što su viđenja koja se proturaju iz ugla građanske historiografije ovog vremena.

U XIX stoljeću začeti su pokreti nacionalnog osvještanja na našim prostorima. Njihovo širenje na pravoslavno i katoličko stanovništvo Bosne i Hercegovine više se osjetilo od sredine ovog stoljeća. Ono se sprovodilo preko crkvenih institucija, ali i pomaganjem širenja škola i doturanjem listova, časopisa i knjiga iz Hrvatske i Srbije. Ono na šta osmanske vlasti nisu obraćale pažnju jeste i dodjela državljanstva pograničnom stanovništvu, ali i insistiranjem na održavanju privremenih oblika posjeda kao stalnih austrijskih državljana, kao na primjer prava na ispašu i sl. Osim toga, proširivanjem prava zaštite na katoličko stanovništvo, Austrija je ostvarivala sve veći utjecaj u Bosni i Hercegovini koji je već imala kontrolom trgovačkih poslova i osnivanjem šest konzularnih ustanova. Ovo je niz pojava koje nisu dovoljno izučene i koje treba da historičari podvrgnu pod svoju lupu istraživanja.

Iako je već objavljeno nekoliko hrestomatija historijskih izvora i više zbirki dokumenata ili dokumenata pojedinačno odnosno u prilogu objavljenih djela, ipak, nedostaje plansko izdavanje historijskih izvora za ovo razdoblje. S obzirom na razasutost historijskih izvora u mnogim evropskim arhivima, pa i u sklopu uređenih serija dokumenata, istraživač zaista mnogo više vremena provede na pronalaženju i izdavanju dokumenata nego što mu je potrebno da bi sročio historijsku priču o odsjeku historijskog razdoblja ili pojavi koju istražuje. Ukoliko bi se sistematski prišlo objavljivanju historijskih izvora, pa i paralelno objavio njihov prevod na bosanskom jeziku nema sumnje u to da bi to olakšalo istraživačima studiozniji prilaz historijskom objašnjavanju minulih događaja ili ličnosti. Pri tom ni u kom slučaju to ne bi otklonilo potrebu arhivskog rada. Prava historija mora znati šta se dogodilo i to tačno onako kako se nešto zbilo ili dogodilo. Primarni izvori su nezamjenljivi, a dokumentarna građa svojom raznovršnošću omogućava potpunu analizu. Taj put istraživač može ostvariti samo radom u arhivima, i on se ničim ne može zamijeniti. Primjera radi, ja sam dugi niz godina istraživao u bečkim arhivima u kojima ima nebrojeno mnogo arhivske građe, a neke su zbirke kao Konzulat Travnik 1808-1821. potpuno sačuvane i mogle bi činiti jednu ediciju dokumenata ili zbirke dokumenata Konzulata Kraljevine Pruske. Čak smo u Akademiji nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine o tome vodili razgovore, ali je samo na tome i ostalo.

Zbog ovih manjkavosti, znanja historije Bosne i Hercegovine su nedovoljna, u školskim udžbenicima površna, u općem narodnom znanju nedopustivo manjkava, što bi trebalo mijenjati u jednom dužem vremenskom razdoblju. ■

STANJE BOSANSKOHERCEGOVAČKE HISTORIJSKE NAUKE I NJENI BUDUĆI ZADACI

Zijad ŠEHIĆ
Filozofski fakultet, Sarajevo

U posljednjih šest godina održana su dva naučna skupa čiji je predmet razmatranja bilo stanje bosanskohercegovačke historiografije u posljednje dvije decenije. Naučni skup održan 1999. godine postigao je postavljeni cilj: da se sagledaju dostignuća bosanskohercegovačke i strane historiografije u posljednje dvije decenije. Najveći dio posla je bio urađen i naredni korak logički je trebao predstavljati njegov nastavak, gdje bi se dale ocjene radova i ukazalo na buduće zadatke bosanskohercegovačke historiografije. Međutim, on je izostao.

Drugi naučni skup je održan 2001. godine i posvećen je historiografskim radovima o Bosni i Hercegovini u našoj i stranoj historiografiji posljednjih 10 godina (1991-2000).

Oba ova skupa su prošla bez donošenja zaključnih ocjena, svodeći se na registrovanje, a ne ocjenu do sada napisanog. Stoga se ponovo pokazuje potreba za skupom sa unaprijed postavljenim jasnim zadatkom: da se da ocjena napisanog, vide njegove dobre i loše strane i odrede budući zadaci koji stoje pred historičarima.

Veliki dio izlaganja na ovim skupovima nije se uklapao u tematske okvire, niti u njihov zadatak da se da ocjena radova nastalih u bosanskohercegovačkoj i stranoj historiografiji.

Osvrnuo bih se na historijske radove čiji su predmet razmatranja Bosna i Hercegovina u periodu austrougarske uprave. Izučavanju bosanskohercegovačke prošlosti u ovom vremenskom okviru uvijek je posvećivana velika pažnja jer su se u njemu desili prelomni događaji koji su imali krupne posljedice. Do 1992. godine je objavljeno više monografija koje su sintetički obuhvatile pojedine aspekte i dale značajne rezultate u prezentiranju prošlosti Bosne i Hercegovine. Iako je u istraživanjima dominirala problematika iz političke historije, privreda i društvo Bosne i Hercegovine u periodu austrougarske uprave bili su, također, predmet širih razmatranja historijske nauke, pa je u ovoj oblasti nastalo niz rasprava, članaka i drugih priloga u kojima je prikaza-

na austrougarska privredna politika i privredni i društveni razvitak Bosne i Hercegovine u periodu od 1878. do 1918. godine.

Agresija na Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. imala je krupne posljedice na stanje bosanskohercegovačke historiografije, historiografije jugoistočne Evrope, pa i šire, a kao posljedica toga povećan je interes za prošlost i traženje u njoj odgovora na aktualna zbivanja. U tom razdoblju u Bosni i Hercegovini, a također i u njenom susjedstvu, historijska nauka se pretvorila u instrument aktualne politike, pa je nestalo mjesta za kritičke analize historijskih izvora i njihovo objektivno vrednovanje i interpretiranje. Većim djelom historijskoj nauci se nude manje ili više uspješne kompilacije već datih rješenja. Tematska zastupljenost pokazuje da je interes fokusiran na teme koje se odnose na vlastitu naciju, granice, političku historiju, regionalnu i lokalnu problematiku. Istraživanje ekonomske i socijalne komponente bosanskohercegovačke prošlosti gotovo u cjelini je zanemareno.

U obradi pojedinih aspekata bosanskohercegovačke prošlosti u bosanskohercegovačkoj historiografiji dominiraju kraći prilozi, neujednačenog kvaliteta i naučnih dometa, kao i nedostatak obimnijih studija koje predstavljaju preduvjet za stvaranje historiografskih sinteza. Malo je djela pisanih na osnovu nove, neobjavljene arhivske građe, što je ipak preduvjet za reinterpetacije ideološki obilježenih razmatranja i interpretacije tema koje su samo fragmentarno zastupljene u historijskoj nauci.

Kada je riječ o izučavanju historije Bosne i Hercegovine u doba austrougarske uprave glavni problem predstavlja nedostatak naučnog kadra. Tim periodom bosanskohercegovačke historije ranije se bavio veći broj historičara, a sad je već evidentan taj nedostatak. Smjena generacija tu prolazi suviše bolno.

Nešto i o budućim zadacima, kako krenuti dalje. Postojeće stanje u bosanskohercegovačkoj historiografiji moguće je prevazići postavljanjem osnova novog srednjoročnog i dugoročnog programa istraživanja prošlosti Bosne i Hercegovine. Postoji velika potreba za skupom na kojem bi se definisali budući zadaci bosanskohercegovačke historiografije u narednom periodu. U tom cilju potrebno je formirati koordinaciono tijelo koje bi izradilo dugoročni i srednjoročni program istraživanja, sa definisanim ciljevima i dinamikom rada. Važan zadatak predstavlja i osiguranje materijalne osnove, posebno radi podizanja mlađeg naučnog kadra.

U diskusijama vođenim posljednjih godina čulo se da postoji dilema da li još postoji bosanskohercegovačka historiografija ili tri nacionalne historiografije. Evidentno je da se politički ciljevi nastoje realizovati i u historijskoj nauci. Etnocentričnim postavkama krajnji cilj je marginalizacija ili čak potpuno uklanjanje bosanskog identiteta. To je posebno izraženo u školskim udžbenicima u kojima je zastupljena historija susjednih zemalja i vlastite nacije. Intervencijom OSCE-a taj problem se postepeno rješava i za očekivati je da će primjenom nedavno usvojenih *Smjernica za izradu udžbenika iz historije* ubuduće u središtu pažnje biti historija Bosne i Hercegovine, a

ne susjednih zemalja, odnosno da će svaki učenik dobiti saznanje da je Bosna i Hercegovina njegova domovina.

I mediji su u znatnoj mjeri doprinijeli popularisanju nenaučnih publikacija, pored kojih vrijedna naučna djela ostaju neprimijećena. Atraktivan naslov, bez obzira na sumnjiv kvalitet, garantuje dobru zaradu, pa je u odnosu na uloženi trud za autora i izdavača prilika za dobru zaradu. Stručne recenzije u velikoj bi mjeri mogle pomoći da se sačuva potrebni kvalitet.

U velikoj mjeri je primjetno opadanje interesa za historijsku nauku. Nekada vrlo popularne emisije školskog programa koje su se bavile prošlošću Bosne i Hercegovine gotovo su zaboravljene, a novih još nema. Najava snimanja nekoliko desetina dokumentarnih filmova čija je tematika historija Bosne i Hercegovine budi nadu da će se uskoro i ovom pitanju posvetiti značajna pažnja.

Već decenijama je postojala namjera da se napiše višetomna historija Bosne i Hercegovine, ali ta namjera je uvijek u početku zaustavljena. Budući da bi takva djela u velikoj mjeri popularisala Bosnu i Hercegovinu i doprinijela njenoj objektivnoj slici u svjetskoj javnosti to se danas pokazuje kao jedan od prioritarnih zadataka.

Činjenica da je o Bosni i Hercegovini napisano nekoliko stotina putopisa, a da je samo nekoliko njih objavljeno, pokazuje koliko je prošlost Bosne i Hercegovine marginalizovana pa čak i nepoznata. Ta tematika predstavlja ogromno polje mogućeg djelovanja kad je u pitanju istraživanje prošlosti Bosne i Hercegovine i njeno kulturno nasljeđe.

Iako je bosanskohercegovačka historiografija u ranijem razdoblju postigla značajne rezultate u izučavanju političkih, ekonomskih i kulturnih kretanja u Bosni i Hercegovini u periodu austrougarske uprave, može se naznačiti nekoliko pitanja koja su ostala zapostavljena u historijskoj nauci, a bila su planirana u programu istraživanja D(ruštveni) C(ilj) XIII:

- Publikovanje izvora različite provenijencije i tematske zastupljenosti
- Okupacija Bosne i Hercegovine 1878. i njene historijske posljedice
- Migracije stanovništva u BiH 1878-1918.
- Agrarni odnosi u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske uprave
- Ustav i Sabor
- Privredni razvoj Bosne i Hercegovine 1878-1914.
- Socijalna slika bosanskohercegovačkog društva 1878-1918.
- Privreda i društvo Bosne i Hercegovine u Prvom svjetskom ratu
- Svakodnevni život bosanskohercegovačkog stanovništva u doba austrougarske uprave (1878-1918)
- Slika Bosne i Hercegovine u domaćoj i stranoj putopisnoj literaturi
- Vizuelna percepcija bosanskohercegovačke prošlosti u doba austrougarske uprave (1878-1918). ■

David M. Berman

HEROJI TREĆE GIMNAZIJE

RATNA ŠKOLA U SARAJEVU 1992-1995.

